

тв. У 50-ти т. – Т. 41. – К., 1984. – С. 233; ¹⁶Франко І. Українці. – С. 175; ¹⁷Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви]. // Франко І. Збір. тв. У 50-ти т. – Т. 41. – К., 1984. – С. 42; ¹⁸Франко І. Іван Вишенський і його твори // Франко І. Збір. тв. У 50-ти т. – Т. 30. – К., 1980. – С. 54.

Р.Є. Кисельов, асп.

ПОЧАЇВСЬКІ ВИДАННЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ. У СВІТЛІ ПРАЦЬ М.О.МАКСИМОВИЧА ПРО СТАРОУКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРНУ МОВУ

Висвітлено риси української фонетики, лексики, стилістичні особливості видання “Науки парохіальні” (Почаїв, 1792).

Features of the Ukrainian phonetics, lexicon, stylistic peculiarities of issuing “Parochial sciences” (Pochayiv, 1792) are explained.

У праці “Книжная старина южнорусская” (1850) М.О.Максимович подав хронологічний список з близько 40 кириличних видань Почаївського Успенського монастиря і справедливо зазначив, що згодом він може значно поповнитися¹. На сьогодні відомо приблизно 250 таких видань². Дослідження пам’яток староукраїнської мови у бібліографічному, літературознавчому та мовознавчому аспектах посідає помітне місце в науковій спадщині М.О.Максимовича.

Хоча М.О.Максимович спеціально не вивчав мову почаївських стародруків, проте мовознавчі проблеми, порушені ним у процесі вивчення інших староукраїнських пам’яток ХУІ – ХУІІІ ст., залишаються актуальними і для аналізу церковнослов’янської та української мов у почаївських виданнях.

Його уважне дослідження особливостей церковнослов’янської мови давньоукраїнських пам’яток, як відомо, допомагало виявляти в полеміці з М.Погодіним первинну мовну базу їх творців або переписувачів шляхом аналізу відступів від мовної норми. Цей підхід залишається плідним і при застосуванні до пам’яткового матеріалу, яким є почаївські стародруки. Вже побіжний погляд на богослужбові книги, видані в Почаєві, і, тим більше, ораторсько-проповідницьку прозу церковнослов’янською мовою

переконає, що друкувати навіть канонічні тексти без українських домішок видавцям, як правило, не вдавалося.

Староукраїнську книжну мову вчений називає “мовою польсько-руською” або “західноруською, яка то наближається до народної південноруської, то переповнювалася полонізмами...”³. Звертаючись до писемних джерел староукраїнської мови, учений наголошував, що “ні в новій малоруській словесності на народній південноруській мові, ні в старовинній писемності малорусів мовою західноруською не зустрічаємо всіх особливостей наріччя малоруського”, тобто підкреслював умовність багатьох рис писемної мови, їх невідповідність мовним фактам, що мали бути засвідчені.

Погляди М.О.Максимовича на проблеми нормування староукраїнської писемної мови, важливість у цьому процесі живого народного мовлення та інші враховуються і в сучасних історико-лінгвістичних дослідженнях. Сказане стосується і почаївських видань ХУІІІ ст., зокрема такого показового з них, як збірка казань “Науки парохіальні” (Почаїв, 1792; 1794).

Цю книгу спершу було перекладено з італійської мови на польську і видруковано у Вільні. Згодом її переклав церковнослов'янською мовою “да кійждо правовѣрный, коего либо языка и бешды оупотребляющій, чтушь оны# или чтомышь послушающъ, духовнѣ ползуетс# и назидаетс#” василіянин Валер'ян Сенницький (1735 – 1808), який пізніше уклав власну збірку казань польською мовою під назвою “Kazania na święta całego roku, które Święta Wschodnia Cerkiew uroczystym święci obchodem...” (Почаїв, 1793). Переклад церковнослов'янською мовою вийшов друком у Почаївському монастирі 1789 р. як “Бешды парохіальні#”; уже в передмові до читача висловлено сумнів, що текст буде зрозумілий для широких кіл слухачів: “сіе быти помышл#й w(т) невѣжества реченій, ихже людіе въ общыхъ своихъ бешдовані#хъ оупотребл#ти обыкоша”(с. [10]).

Ця проблема, очевидно, турбувала уніатських місіонерів, і вже 1792 р. з тієї ж друкарні виходить новий переклад – “на простый и посполитый #зыкъ Рускій” – під назвою “Науки парохіальні#”(слово бешда “казання, повчання” в усьому тексті перекладено як наука). Переклад українською мовою “съ доданіємъ виразнѣйшаго моралу” (тобто, з докладнішим тлумаченням окремих місць – тому в тексті трапляються відступи від церковнослов'янського прототипу) здійснив василіянин Юліан Добриловський (1760 – 1825)⁴,

професійний проповідник, що працював у Кременці, Бродах, Львові, відомий також як автор щонайменше двох українських пісень.

Окрім згаданих доповнень до тексту, “Науки... “ містять глави “Наука перва погребателна# при изнесеніи тѣла оумерлогw з(ъ) дому” (с. 267 – 271) та “Наука втора# погребателна#. При спущеніи тѣла до гробу”, яких у “Бесідах парохіальних” немає.

У виданні 1792 р. є звернення Ю.Добриловського до єпископа Стефана Левинського (с. [3-6]), основна мета якого – виправдати владу і себе самого за використання “простого і найпосполитшого діалекту”: “яkw оужодаючи простому людей невѣжеству, Высокое твоеgw оумыслу Величество, даже до простѣйшаgw и найпосполитшаgw бесѣдовані# низводиши, и снижаеши# сегw дѣл#, дабы еси былъ и w(т) найпростѣйшихъ невѣждовъ оудобопо#телный и оудоборазумнннй”. Наскільки ця та інші репліки на адресу української мови в цитованому зверненні та в передмові до книги відбивають погляди самого Ю.Добриловського або є його даниною суспільній кон’юктурі, залишається нез’ясованим.

Переднє слово “Къ благоговѣйному и всечестному читателю”, прикметне оригінальними зауваженнями щодо запропонованої читачеві мови перекладу, наслідує зміст і композицію відповідної частини у В.Сенницького, а подекуди (наприклад, у заохоченні пароха викладати слухачам зміст книги зрозумілою їм народнорозмовною мовою) є дослівним перекладом. Особливо цікавим є те, що у виданні не знімається проблема зрозумілості мови. У випадку “Бесід...” її спричиняє незнання церковнослов’янської мови, тоді як Ю.Добриловського турбує те, що “въ русской сей простой, въ Полщы звычайной и посполитой бесѣдѣ, слова и способи ихъ виражені# суть рожніи и не всѣмъ еднакові: на Волиню иншіи, на Подолу и на Оукраинѣ иншіи, въ Полѣсью иншіи, ведлугъ своеgw звычайю мають люде якобы свойственный свой #зыкъ, и иншіи способъ бесѣды и словъ виражені#”. Вирішення проблеми, як було вже сказано, перекладається на пароха, який достосовує текст казання до місцевої говірки. Але саме усвідомлення існування вказаної проблеми уже в рамках “найпосполитшої” мови є попередньою сходинкою до твердження про необхідність формування загальнонаціональної літературної мови на народнорозмовній основі, і тому цей факт є історично важливим.

Діалектною базою літературної мови “Наук парохіальних” є передусім наддністрянські говірки. Про це свідчать такі, зокрема,

риси, як випадки переходу а > е після шиплячих (дочесногw, дочесной), уживання твердого р (повторяютс#), регулярне вживання твердого т в закінченні дієслів 3-ої ос. одн. і мн. (упоминаеть, спор#дить, оувидить, оув#рить, мовить, допоможуть, поблагослов#ть) та в наказовому способі доконаного виду (wберн#ть, wсуд#ть, оучин#ть), закінчення -ови, -еви в Дав. відм. одн. іменників чол. роду (Мwвсееви, челoв#кови), закінчення -и в Род. та Місц. відм. одн. іменників жін. роду (викрoчности, wколичности, бо#зни, т#жкости, в# побожности, при испов#ди, в# чести), розширення функціонального навантаження фонемою [дз] (людзкого), наявність афіксів на позначення перфекта, які також вживаються як енклітики (повсталисте, повиннисте, постановилисмо, ст#гнулибысмо, з(ь)вит#живесь, оутвердивесь, w(т)повид#вбымь, ажебысмо, якбисмо, ажебысте, жесте, щoсьмо, ежелибыстес#), деякі відмінкові форми особових займенників (негw, ю), ряд лексичних та синтаксичних рис.

Треба наголосити, що попри значну кількість лексичних церковнослов'янiзмiв, як і правописний церковнослов'янський вплив (альтернативні написання -ль замість -в# у закінченнях дієслів мин. часу чол. роду, -аго замість -ого в Род. відм. одн. прикметників чол. роду та інші явища, звичайні навіть у цілком світських тогочасних текстах), безсумнівним є прагнення до перекладу типологічного, а не лише до мовної адаптації тексту, виходячи з потреб його зрозуміння читачем.

Це виявляється, зокрема, в послідовному перекладі так званих службових частин мови, хоча нерідко, як і в решті лексики, церковнослов'янiзми тут заступаються полонiзмами.

Перекладається також лексика загальнозрозуміла, часто це поняття релігійного культу (благодать – ласка, истина – правда, тайны – сакрамента, геенна – пекло, закон# – право, друг# – прі#тель, правoв#рнw – побожно та ін.).

З метою адекватного відтворення семантики першотексту засобами української мови перекладач подекуди вдається до розгорнутого тлумачення, якщо бракує лексеми-відповідника: мир# им# благов#сти (7)* – мир#, то єсть, ласку покою им# ласкаве давши

* Тут і далі ліворуч подається приклад з “Бесід парохіальних”, праворуч – відповідне місце в “Науках парохіальних”. Розходження в

(4); використовує питомі сталі вирази: Все тое церковь Бжяя вбрhtaеть и чететь въ ныншнемъ Єv(г)ліи (8) – W чмъ Церковь с[в#]тая намъ до вѣдомости въ ныншномъ подае Єv(г)ліи (4), внемлите днесъ съ мною прилѣжнw (12-13) – съ пилною над(ъ) тимъ застановѣмся оувагою (8).

У багатьох випадках творцеві українського тексту вдається подолати вплив церковнослов'янського синтаксису. Це виявляється в багатьох змінах, що робляться у згоді зі структурою української мови і традиціями мовлення:

1) у замінах дієприкметникового звороту підрядним реченням, хоча форма окремих активних і пасивних дієприкметників, як правило, зберігається: Благодать и истина самымъ Исъ Хр(с)томъ оучинена естъ, давшымъ намъ законъ благодати (2) – Ласка зась и правда самымъ Исъ Хр(с)томъ спасителемъ нашимъ для насъ естъ дана, который давъ намъ право ласки (1); Возлюбленнїи мои, ихже зрю... оуже исповѣдъ Пасхалную исполнившыхъ (4) – Хр(с)тіане любымїи, которїисте оуже чрез(ъ) исповѣдъ пасхалную повстали (2);

2) у замінах дієприслівникових зворотів прийменниково-іменниковими конструкціями: къ тайнамъ бж(с)твеннымъ приступающе (2-3) – через(ъ) набожне сакараментwвъ святыхъ оуживаня (1); воставъ же w(т) мертвыхъ (9) – по воскресенїи же своемъ (7);

3) у заміні дієприслівникових зворотів підрядними реченнями: якw творяше Сарра, яже повинующися Аврааму (536) – якъ чинила Сарра, котора послушна была мужеву своему Аврааму (267);

3) у заміні підметово-присудкової конструкції обставинною: якw w семь Ап(с)толь насъ поучаетъ (6) – ведлугъ науки Павла стагw (3);

4) у зміні ролей у системі суб'єктно-об'єктних стосунків: ни едино вбрhtaеться (534) – жадныя не найдемъ (265) тощо.

У тексті “Бесід... “ часто зустрічаються цитати з Євангелія, апостольських послань тощо. Способи їх передачі в “Науках... “ такі:

1) іноді цитати повністю відтворюються церковнослов'янською мовою, особливо, якщо вони є епіграфами до окремих казань. Для них у тексті використовується спеціальний

дрібніший шрифт, так що церковнослов'янський текст одразу стає помітним;

2) після короткого уривка церковнослов'янською мовою, надрукованого дрібним шрифтом, продовження цитати подається в перекладі. Цим способом вдається водночас реалізувати певне стилістичне завдання і уникнути ускладнень для читання: Ап(с)ль Fwма... сими радостными возопи словеси: Г(с)дь мой, и Бгъ мой, паче мѣры явственны(м) доводомъ побѣдилесь сумн#щуюс# вѣру мою (8) – Fwма Ап(с)ль... съ найлюбезнѣйшими вѣдзававс# словами: Г(с)дь мой и Бгъ мой, тимъ яснимъ доводомъ, в Бже! з(ъ)вит#живесь мое недовѣрство, и оутвердивесь вѣру мою вслабленную (4);

3) цитати церковнослов'янською мовою іноді органічно входять у текст як невласне пряма мова і виконують стилістичну функцію, надаючи мові урочистості: молю вы и прошу, да тщательнw исполн#ете наказаніе Павла стагw вѣ томъ: да w(т)селѣ вѣ новости житі# ходите (4) – wбов#зую васъ, ажебысте w(т) тогw часа принаймнѣй Апостола Павла тримаючис# оупоминан#, вѣ новости житі# ходили (2);

4) у деяких випадках цитати повністю перекладаються: “Не вѣсте дне ниже часа смрти и слѣдующаго по ней суда Бжї#”, якw в семь извѣщаетъ св(г)лїе (5-6) – не знаємъ дн# ани години смерти, анѣ тежъ по ней наступающагw суда Бжогw, якw оупоминае(т) насъ Св(г)лїе (3).

Окрім цитат церковнослов'янською мовою, автор-перекладач іноді зберігає окремі церковнослов'янськи поруч з їх українськими відповідниками, якщо вважає це стилістично чи семантично доцільним: миръ, то есть, ласку покою (4); достоинство, чили годность (265); воспитаніе, чили вихован# (266); елеонскою чили оливною горою (274); страстемъ, чили наміетностемъ (274); желанї#, чили прагнѣн# (274); до вертограда, чили до города (275) та ін.

Як уже було сказано, у перекладному тексті є додатки (часто дуже великі) Ю.Добриловського, що розширюють і тлумачать зміст казання. Окрім цього, текст здебільшого поширюється за рахунок додаткових епітетів, ампліфікацій, прямої мови тощо. Це надає сказаному образності та посилює його експресивність. Ось декілька прикладів цього типу доповнень: понеже сї# [гріхи – Р.К.] суть вѣчною душъ нашихъ смертїю (12) – поневажъ тїи суть вѣчною душъ нашихъ, wкрутною и нещасливою смертїю (8); т#жчайшимъ есть беззаконїемъ и преступлѣнемъ? паче первагw (13) – оупадкомъ есть

далекw т#жшимъ и wкрутнїйшою без(ъ) поровнан# над(ъ) грѣхъ першый слостїю (8); Наипаче должны есте взаимъ себе любити (534) – А над(ъ) все взаиму къ себѣ щирю и вѣрну любовь повиннисте имѣти (266); На конецъ совѣтую вама обѣма, да выберете себѣ на цѣлое житї# вашегw врем# въ ходатаєвъ Марїю и Івсифа (536) – А нарештѣ тую спасенную подаю вамъ раду и жичу, ажебысте wбое, на цѣлый часъ житї# вашегw, за патронw въ, w брон(ъ)цw въ и w пекунw въ wбрали преч(с)тую Марїю Дву и Івсифа св#тагw (267); И се внезапно оузрѣша гробъ w(т)версть (11) – и самыхъ себе питалис#: ажъ wто камень w(т)валеныи, гробъ wтвореныи (7).

Для виявлення кількісного співвідношення між українською та іншомовною лексикою в “Науках парохїальних” ми обрали для фронтального аналізу уривки з видання 1794 р. загальним обсягом 2523 словоформи: “науки” 1 – 3 (с.1 – 10) та “Наука до обручникwвъ въ часъ малженскогw шлюбу” (с.265 – 267); виділені спеціальним шрифтом цитати церковнослов’янською мовою випущено. У цьому тексті засвідчено близько 700 лексем.

Значний відсоток лексичного складу проаналізованих уривків становлять церковнослов’янізми. Окрім випадків їх використання зі стилістичною метою, про що було сказано вище, лексеми церковнослов’янської мови часто потрапляють до тексту внаслідок впливу мови “Бесїд...”, із яких зроблено переклад, і традицій писемності ораторсько-проповідницького жанру. Кількість таких одиниць в обраних уривках не менше 100, тобто близько 15%.

Семантика виявлених церковнослов’янізмів засвідчує їх зв’язок з певними функціональними сферами і тематичними групами лексики.

Насамперед це слова на позначення понять, пов’язаних зі сферою релігійної культури: благословіємъ (266), благочестї# (267), воскресенїє (1; 7x), воскресль (7), воскресшымъ (3), исповѣдъ (2; 18x), крестомъ (1), милосердіє (8; 4x), мвроносицамъ (7), Пасхы (1), пасхалное (2; 4x), посв#щающа# (2; 4x), причастїє (2; 3x), пришествїи (10), разрѣшенїє “відпущення грѣхїв” (2), служенїи (265), спасенїє (7; 2x), увѣрїть (4), церковъ (2; 7x), явленїи (Хр(с)товомъ) (4; 2x) та ін. Збереження їх у перекладі незмінними закономірне, частота вживання і відсутність українських відповідників у тексті для більшості з них свідчить про свідоме використання названих одиниць церковнослов’янської мови автором-перекладачем.

Чимало церковнослов'янізмів належать до тематичного класу “Душа і розум”. Це лексика, що виражає поняття моральної сфери: виховання “виховання” (266), достоинство “цінність, визначна риса” (265), посрамлення “ганьба” (7), преступления (Род. відм. одн.) “порушення моральних обов’язків”(3); слова, що позначають процеси розумової діяльності та емоції: вспом#неть “згадати” (10), пот#хою (Оруд.в. одн.) “втіха, задоволення” (267); сфери волевиявлення: наклоненых “схильних” (6); подущен# (Род. відм. одн.) “спонука” (3); уд#ленных (Род. відм. мн.) “даних з чисеїс волі” (266).

Частина церковнослов'янізмів позначає стосунки між людьми: дружество “приятель, прихильне ставлення” (266); поняття, пов’язані з соціальним статусом і суспільною діяльністю людини: помощи (Род. відм. одн.) “допомога” (10); об#щаніи (Род. відм. одн.) “обіцянка” (10); обручнику (Кл. відм.) “наречений” (266), обручнице (Кл. відм.) “наречена” (267), служебницу (Зн. відм. одн.) “служниця” (266); уволені# (Род. відм. одн.) “звільнення” (7).

Наявність церковнослов'янських лексичних одиниць названих функціональних сфер та тематичних груп в україномовному тексті зумовлена визначальною роллю релігії та церкви, що послуговувалася церковнослов'янською мовою, в суспільному і духовному житті. Проте навіть у невеликому проаналізованому уривку зустрічаються й українські відповідники деяких вищезгаданих слів: виховання – вихован# (266), дружество – прі#знь (266; 2x), обычаев# – звичай (9).

Водночас багато інших церковнослов'янізмів потрапляють до тексту “Наука парохіальних”, іноді, можливо, попри бажання автора-перекладача. Українська мова на той час мала у своїй системі власні одиниці для вираження більшості відповідних понять. Серед таких слів: бывші# (пасивн. дієприкм. жін. роду мн.) (7); виконавец# (Род. відм. одн.) “виконавець” (1); возраста (Род. відм. одн.) “ріст, зростання” (267); возрастаючи “ростучи” (266); втора# (порядковий числ жін. роду) “другий” (4; 3x); горкими (Оруд. відм. мн.) “гіркими” (5); дво#кіи (мн.) “двох видів” (5); женою (Оруд. відм. одн.) “дружина” (5); житіем# (Оруд. відм. одн.) “життя” (8; 11x); им#ти “мати” (266; 2x); иными (Оруд. відм. мн.) “інший” (265; 2x); исполнилос# “здійснитися” (266; 2x); к (прийм.) “до” (266; 3x); каждого (Род. відм. одн.) “кожен” (3; 2x); ложе “ліжко” (266); любыми (мн.) “любий, дорогий” (2; 5x); любезного (Род. відм. одн.) “улюблений, дорогий” (266); много “багато” (8); наступающаго “той,

що настає” (3); нежели (спол.) (6; 2x); новостъ “новина” (2; 3x); въ одн#ни (Місц. відм. одн) “одяг, вбрання” (7); оказати “виявити” (265); онихъ (вказ. займ., Оруд. відм.) “той” (266; 2x); отечеству (Дав. відм.) “вітчина, батьківщина” (267); поразитис# “поранитися” (5); потомъ “потім” (7; 2x); предъ (прийм.) “перед” (3; 2x); при#тіє “прийняття” (2); пропасть “безодня” (перен.) (8); собравшис# “зібравшись” (3); соединені# (Род. відм. одн.) “об’єднання” (265); соедин#еть “з’єднувати об’єднувати” (266; 2x); составл#ете “здійснювати, утворювати” (265); терніи “тернові колючки” (перен.) (5); то єсть (спол.) “тобто” (8; 3x); тріжды “тричі” (5); (въ) убійственнѣмъ (Місц. відм. одн.) “згубний, нестерпний” (перен.) (6); угризені# (Род. відм. одн.) “укус” (6); чадородіє “здатність народжувати дітей” (266); явнѣи “певний, очевидний” (265); яко (порівн. спол.) (1; 21x) та ін.

Інший великий домішок іншомовних лексем у тексті становлять полонізми. В уривковій таких слів 10% (близько 70-ти).

Чимало польських слів стосується сфери розумової та емоційної діяльності людини, її духовної культури. Це лексика, що виражає поняття сфери моралі: възгардо (Кл. відм.) “пиха, гординя” (9); викрочности (Род. відм. одн.) “негідний вчинок” (5; 4x); волевиявленнѣя: витрван# “витримка, непохитність” (3); вонтпливость “схильність до сумнівів” (5); зезволен# (Род. відм. одн.) “дозвіл” (8); послушенства (Род. відм. одн.) “послух” (267); острожними (Оруд. відм. мн.) “обережний” (3; 3x); слова, що позначають різні поняття розумової діяльності: бачность “увага, пильність” (6); досвѣдчен# (Род. відм. одн.) “досвід”(9).

Ряд одиниць виражає стосунки між людьми: (при) жичливости (Місц. відм. одн.) “доброзичливість” (267); жичу “бажати” (266; 2x); зе мсти (Род. відм. одн.) “помста” (2); (въ) шацунку (Місц. відм. одн.) “пошана” (266); поняття, пов’язані з соціальним статусом людини: малженскій “подружній” (266; 5x); малженства (Род. відм. одн.) “подружжя; шлюб” (266; 4x); малжонкове (мн.) “подружня пара”(265; 3x).

Наявність вищеподаних слів пояснюється домінуванням польської мови у суспільному житті і її широким застосуванням у різних сферах культурного життя. Водночас до тексту потрапляє велика кількість польських службових слів, що свідчить уже і про вплив на рівні повсякденного спілкування: сполучники ажебы (15x), альбо (5x), вшакже (2x), еднакъ (4x), ежели (6x), же (19x), жебы (6x),

поневажъ (9x); приименники ведлугъ (5), оразъ (2x), чрез (12x); частка наветъ (2x).

Під впливом польської розмовної традиції в тексті з'являється багато лексем різних тематичних груп: взгл#домъ “стосовно, щодо” (9); взоромъ (Оруд. відм. одн.) “зразок” (3; 2x), виображалас# “бути представленим, втіленим (у чомусь)” (1); виображенемъ “втілення (чогось)” (1); зрадливими (Оруд. відм. мн.) “зрадливий” (2); зупелне “цілком, повністю” (5); л#чнымъ (Оруд. відм. одн.) “численний” (266); належите “належним чином” (3); налогъ “погана звичка” (9); невзрушониими (Оруд. відм. мн.) “незмінний” (5); нев#сты (мн.) “жінка” (7); не ускутечн#ли “здійснювати, реалізувати” (1); н#гда “ніколи” (267); въ вбецности (Місц. відм. одн.) “присутність” (266); в броньцw въ (Род. відм. мн.) “захисник” (267); обф#тость “велика кількість, достаток” (266); в количности (Род. відм. одн.) “обставина, ситуація” (6); в крутною (Оруд. відм. жін. роду) “жахливий, потворний” (8; 4x), усилне “наполегливо” (266) та багато інших.

Присутня в “Науках парохіальних” іншомовна лексика засвідчує сильний вплив церковнослов'янської мови на книжному рівні, а польської – також і на рівні побутового мовлення. У більшості випадків у розмовній і літературній українській мові того часу паралельно існували питомі відповідники, що в наших виданнях вживаються часто в тому самому тексті. Наявність цих відповідників і типологічна орієнтація автора-перекладача на живу українську мову говорять про можливу перспективу її поступового очищення за умови зростання кількості цих спроб.

¹Максимович М.А. Книжная старина южнорусская // Собрание сочинений М.А. Максимовича: Т.3. Языкознание. История словесности. – К., 1880. – С. 674 – 676; ²Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Кн. 2. – Ч. 1 – 2. – Львів, 1984; ³Максимович М.А. Новия письма к М.П. Погдину о старобытности малороссійскаго нарччя // Собрание сочинений... : Т. 3. – С. 283; ⁴Див. про нього: Щурат В.Г. Український проповідник і поет з кінця XVIII ст. // Щурат В.Г. Вибрані праці з історії літератури. – К., 1963. – С. 101 – 103.